

دانشگاه تهران

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

اخلاق صنعتی در اسلام

نگارش:

مجتبی عرب خزایی

استاد راهنما:

آقای دکتر رضوان طلب

استاد مشاور:

آقای دکتر تبریزیان

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در

رشته: مدرسی معارف - گرایش اخلاق اسلامی

پاییز ۱۳۸۸

يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَ أَهْلَنَا الضُّرُّ وَ جِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُّزْجَاةٍ
فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَ تَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ

تقديم به

محضر حاضرترین غایب آل یاسین
حضرت حجه بن الحسن العسکری

تقدیر و تشکر

سپاس و حمد بی پایان خدا را که نعمت اندیشه و بیان را به ما ارزانی نمود.

حال که با عنایت الهی و الطاف بی پایان او این نوشتار را به اتمام رساندم بر خود فرض می دانم از زحمات بی دریغ و مشفقانه اساتید بزرگوارم آقای دکتر رضوان طلب و آقای دکتر تبریزیان تقدیر و تشکر نمایم.

وسپاس مخصوص و بی دریغ خود را به نخستین استادان زندگی ام پدر و مادر عزیزم و همچنین همسر صبور و مهربانم تقدیم می دارم که با دعای خیر و زحمات بی شائبه شان در این راه یاور بنده بوده اند.

چکیده

امروزه صنعت در همه بخش های زندگی انسان ها حضور دارد و بدون شک صنعتگران و مهندسان، تأثیری شگرف در فرایند بهبود و تغییر شرائط اخلاقی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و بین المللی یک جامعه دارند.

این فرایند بهبود، با بکارگیری اخلاق حرفه ای توسط صنعتگران و مهندسان محقق می شود؛ از این رو یکی از مباحثی که در دهه های اخیر در مجامع صنعتی و مهندسی مطرح شده و رونق یافته، مفهوم اخلاق حرفه ای است.

پژوهش حاضر بر آن است تا اصولی اخلاقی را شناسایی کند که دین اسلام در آموزه های خود به آنها اشاره و الگویی سازنده را برای مهندسان و صنعتگران جهت توسعه و پیشرفت جامعه ارائه کرده است؛ و از این طریق جامعیت آموزه های اسلام در بخش های مختلف زندگی بشر از جمله بخش صنایع و تکنولوژی را اثبات نماید.

این تحقیق در یک مقدمه و چهار فصل ساماندهی شده است: در فصل اول به تعاریف و همچنین آسیب شناسی وضعیت صنعت در کشور پرداخته شده است. فصل دوم، جایگاه صنعت در اسلام را بررسی می نماید. فصل سوم، اصول اخلاقی حاکم بر صنعت از منظر اسلام مورد شناسایی قرار گرفته و در فصل چهارم نتایج و پیشنهادات بیان شده است.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
طرح مسأله.....	۲
سؤال اصلی:.....	۳
سؤالات فرعی:.....	۳
فرضیه اصلی.....	۴
فرضیه های فرعی.....	۴
ضرورت تحقیق.....	۴
پیشینه تحقیق.....	۵
روش تحقیق.....	۶

فصل اول: کلیات..... ۷

تعریف اخلاق.....	۸
تعریف صنعت.....	۹
انواع صنایع.....	۱۰
آسیب شناسی وضعیت صنعت در کشور.....	۱۱
وضعیت صنایع در انقلاب اسلامی.....	۱۴

فصل دوم: جایگاه صنعت در اسلام..... ۱۹

الف: صنعت در قرآن کریم.....	۲۰
صنعت کشتی سازی.....	۲۰
صنعت ذوب فلز.....	۲۱
صنعت ساختمان سازی.....	۲۲
صنعت اسلحه سازی.....	۲۳

۲۵	صنعت شیشه
۲۶	صنعت سد سازی
۲۷	صنعت آجرپزی
۲۷	صنعت مجسمه سازی
۲۷	صنعت گردشگری
۲۸	ارتباط صنعت با آفرینش انسان
۲۸	سفارش قرآن کریم به کار و صنعت
۲۹	ب: صنعت در روایات
۳۰	ارتباط صنعت با آفرینش انسان
۳۱	صنعت، دوام زندگی
۳۲	قوام جامعه به صنعتگران
۳۲	اشتغال به صنعت، ضرورت زندگی
۳۶	اشتغال به صنعت، لذت بخش زندگی
۳۶	اشتغال به صنعت، محبوب خداوند
۳۷	اشتغال به صنعت، عبادتی بزرگ
۳۷	اشتغال به صنعت، جهاد در راه خدا
۳۸	اشتغال به صنعت، مایه عزت
۳۹	اشتغال به صنعت، باعث تندرستی
۴۰	اشتغال به صنعت و کار، سیره معصومین (ع)
۴۱	اهمیت صنعت کشاورزی در روایات

فصل سوم: اصول اخلاقی حاکم بر صنعت از منظر اسلام ۴۳

۴۵	۱- اصل وجدان کاری
۴۶	عوامل مؤثر بر تقویت وجدان کار
۵۲	۲- اصل کیفیت و استاندارد

۵۳اهمیت استاندارد
۵۳ضرورت رعایت استاندارد
۵۵آثار رعایت استاندارد
۵۷مراحل کنترل کیفیت و استاندارد
۵۷عوامل عدم رعایت کیفیت و استاندارد
۵۹۳- اصل تخصص
۵۹ضرورت تخصص
۶۱آثار عدم تخصص
۶۱لزوم همراهی تخصص با تعهد
۶۳۴- اصل برنامه ریزی
۶۵تفاوت در ساختارهای برنامه ریزی
۶۶۵- اصل مشروع بودن صنعت و درآمد آن
۶۶ضرورت پرهیز از اشتغال به صنایع حرام
۶۸ضرورت پرهیز از درآمد حرام
۶۹اهمیت درآمد مشروع
۷۰پیامدهای منفی مشاغل و درآمدهای نامشروع
۷۴۶- اصل اصلاح الگوی مصرف
۷۵چگونگی اصلاح الگوی مصرف در صنعت
۷۷پیامدهای منفی اسراف در منابع تولید
۷۸۷- اصل حفظ محیط زیست
۷۹راهکارهای حفظ محیط زیست
۸۲۸- اصل ایمنی
۸۳عوامل بروز حوادث ناشی از کار
۸۵ضرورت رعایت ایمنی در محیط کار
۹۰ضرورت رعایت ایمنی دیگران در محیط کار
۹۱۹- اصل عام المنفعه بودن صنعت

۹۲	۱۰- اصل رعایت حق کارگر.....
۹۳	۱- تنظیم قرارداد پیش از آغاز کار.....
۹۵	۲- پرداخت به موقع تعهدات.....
۹۵	۳- پیش بینی زمانهای خالی برای انجام امور ضروری.....
۹۶	نکوهش عدم پرداخت حق کارگر.....

فصل چهارم: نتایج و پیشنهادات ۹۸

۹۹	نتایج.....
۱۰۱	پیشنهادهای.....
۱۰۱	۱- محور قراردادن سند چشم انداز بیست ساله.....
۱۰۲	۲- محور قراردادن سیاستهای کلی برنامه پنجم توسعه.....
۱۰۶	۳- سوگند نامه مهندسی.....
۱۰۸	۴- ارتباط صنعت و دانشگاه و راهکارهای عملی آن.....
۱۱۳	کتابنامه.....

مقدمه

اقتصاد در گذشته بر بخش کشاورزی و تولید کالاهای سنتی و صنایع دستی متکی بوده است. مردم با ابزاری ساده و اندک در روستاها روی زمین کار می‌کردند و از طبیعت بهره می‌گرفتند. اما کم‌کم روستاها رشد کرد و به صورت شهرهای پرجمعیت درآمد. راه‌ها، بزرگ راه‌ها، پل‌ها و بندرها ایجاد شد؛ کشاورزی مکانیزه شد؛ کارخانه‌ها و شهرک‌های صنعتی در فواصل شهرها و روستاها، بافت جدید جمعیتی و مهارتی را پدید آوردند؛ کارها هرچه بیش‌تر تخصصی شد و شکل‌های جدید مهارت پدید آمد. بدین ترتیب، انقلاب صنعتی روی داد و سبب شد تا در برداشت مردم از جهان طبیعت و غایت زندگی اجتماعی، تغییری عمده پیش آید؛ و بدین گونه صنعت موتور حرکت اقتصاد و عامل کلیدی رشد و توسعه اقتصادی کشورها گردید و بر همین اساس، افزایش رشد صنعت، سرمایه‌گذاری روی تولید صنعتی، صادرات صنعتی و اشتغالزایی ناشی از صنعت شاخص قدرت و برتری شناخته شد.

اما باید اعتراف کرد به موازات رشد فن‌آوری و صنعتی و در نتیجه آن، رشد اقتصادی، جامعه از لحاظ فرهنگی و اجتماعی رشد نکرد؛ اگر چه به اعتقاد برخی، انقلاب صنعتی همواره با انقلاب اندیشه همراه است. وقتی صنعت رشد می‌کند و بر فن‌آوری افزوده می‌گردد؛ سطح آگاهی‌های عمومی در همه زمینه‌ها بالا می‌رود و امکان بررسی، تحقیق، تتبع و ابتکار در زمینه‌های مختلف علمی، فنی، دینی، فرهنگی و... نیز فراهم می‌شود.

اما این ملازمه بین رشد جسمی و روحی انسان، قطعی و همیشگی نیست و به عواملی بستگی دارد. انسان باید همان گونه که ساختمان صنعت و اقتصاد را می‌سازد، ساختمان فرهنگ و اخلاق را بالا ببرد. البته اگر فرهنگ را به معنی اطلاعات عمومی افراد در جامعه تفسیر کنیم، این رشد اتفاق افتاده است؛ اما بدیهی است که افزایش اطلاعات نیز نوعی رشد مکانیکی است و با مقوله رشد اخلاقی و روحی تفاوت دارد.

رابطه اخلاق و صنعت به منزله رابطه روح و جسم است و همان طور که جدایی روح از جسم باعث متلاشی شدن و خاموش شدن جسم می‌شود، فقدان اخلاق در صنعت باعث نابودی صنعت می‌شود. مهندس موفق کسی است که بتواند اصول علمی و مهارت‌های فنی را با روح انسانی و هویت غیر ماشینی ترکیب، و در چارچوب موازین اخلاقی در محیط کار خود به کار گیرد و مشکلات را حل کند.

باید به این نکته توجه داشت که اخلاق، مانع و ترمز صنعت نیست، بلکه محرک و افزاینده آن است. هر چه بنیان اخلاق مهندسان قوی‌تر باشد، در انجام وظائف محوله موفق‌تر خواهند بود. مسؤولیت‌پذیری اخلاقی نقش مؤثری در افزایش کارایی و اثربخشی سازمان دارد. و هرچه سازمان، اخلاقی‌تر باشد موفق‌تر است و هرچه ناکامی بر او آید در تحلیل نهایی، فقدان اخلاق حرفه‌ای را یکی از مهمترین عوامل آن خواهیم یافت.^۱

با توجه به فرهنگ کشور ما که اخلاق دینی مهمترین عامل تأثیر گذار در کنش‌های مردم می‌باشد^۲، بررسی اخلاق صنعت در اسلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اخلاق صنعت در اسلام، ملاک نهایی و اصول راهبردی خود را از قرآن و روایات به دست می‌آورد و بر این سخن نورانی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله استوار است که فرمود: «انی بعثت لأتمم مکارم الأخلاق؛ من برای اینکه فضیلت‌های اخلاقی را کامل کنم، برانگیخته شدم».^۳

بنابراین نقش آفرینی مهندسان فرهیخته باید مبتنی بر ارزش‌های اخلاقی بوده و صنعت در عین حرفه‌ای بودن باید انسانی باشد و همزمان، صنعتی و حرفه‌ای کردن انسان، او را از روح و هویت انسانی خود دور نسازد.

طرح مسأله

امروزه با وجود اینکه در عصر رشد صنعتی جوامع و پیشرفت تکنولوژی قرار داریم، جمعیت رو به فزونی نهاده، درآمد افزایش یافته، منابع بسیار گشته، اختراعات بشمار شده اما باز هم پیچیدگی‌های زندگی انسانها همچنان رو به فزونی است و این پرسش خودنمایی می‌کند که پس چه چیزی گم‌شده عصر ماست؟ با این همه دارائی‌های مادی چه چیز باید ضمیمه شود تا شهد و حلاوت از خود باقی نهد و کام تلخ بشر زیر چرخ زندگی ماشینی را شیرین سازد.

بدون شک این گم‌شده از جنس مادی نمی‌تواند باشد. زیرا رشد زندگی مادی انسان‌ها به برترین قله‌های خود رسیده است. جنس جستجوها و ناآرامی‌های او نیز از جنس مادی و رفاه خواهی نیست، بلکه او طمأنینه و آرامش را می‌طلبد و مهمترین گم‌شده این عصر، پابندی مردمان به ارزش‌های اخلاقی

^۱ نک: فرامرز قراملکی، احد، اخلاق حرفه‌ای، ص ۸۱.

^۲ نک: قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، اصل دوم.

^۳ ورام، تنبیه الخواطر (مجموعه ورام)، ج ۱، ص ۸۹.

است. از این رو یکی از مباحثی که در دهه‌های اخیر در مجامع صنعتی و مهندسی مطرح شده و رونق یافته مفهوم اخلاق حرفه ای است.

در عصر جهانی شدن و تحول سریع تکنولوژی ها رقابت بنگاه های صنعتی و اقتصادی بیش از پیش شده است. در این میان آیا اسلام توسعه صنعت و اقتصاد را می پذیرد یا خیر؟ آیا رعایت اصول اخلاقی در کار توسط عده اندکی موجب محدودیت انتخاب‌ها، فرصت ها و توانایی های آنها و در نتیجه عدم موفقیتشان نمی‌شود؟ آیا بنگاه های کار صرفاً با افزایش تولید و خدمات می‌توانند به اعتمادآفرینی نایل شوند؟ آیا می‌توان یک ابزار ایمنی را که به ندرت به کار می‌آید، حذف کرد؟ آیا اگر دستور کارفرما با مصلحت عموم افراد تناقض داشت، باز هم عمل به دستور وی یک کار اخلاقی به شمار می‌آید؟ آیا همپای تکرر و تنوع تکنولوژی ها، الزامات اخلاقی حرفه ای ایجاد نمی‌شود؟ آیا هر ماشین نباید همراه با کاتالوگ بکارگیری حرفه ای، مرامنامه اخلاقی بکارگیری را الزام نماید؟ خاستگاه این مرامنامه ها و تدوین کننده این اصول کیست؟ سازنده صنعت یا سازنده فرهنگ؟ همه این سؤال‌ها در مبحث اخلاق صنعت قابل بررسی است.

سؤال اصلی:

الزامات و بایسته های اخلاق صنعت از منظر قرآن و سنت چیست؟

سؤالات فرعی:

- ۱- رعایت اصول اخلاقی چه نقشی در رشد صنعتی و اقتصادی دارد؟
- ۲- چه آسیب هایی متوجه صنعت کشورمان می باشد و راه علاج آنها چیست؟
- ۳- موضع اسلام در مورد تلاش برای توسعه یافتگی و صنعتی شدن چیست؟
- ۴- آیا از منظر اسلام صنعت منفی وجود دارد یا خیر؟

فرضیه اصلی

اسلام بر کیفیت و استاندارد بودن کالا یا خدمات تولیدی و تخصص و تعهد کارگران و کارفرمایان تأکید کرده، و رعایت حقوق همه ذی نفعان اعم از مصرف کنندگان، کارگران، مدیران، و سرمایه گذاران را ضروری می شمرد.

فرضیه های فرعی

- ۱- رعایت اصول اخلاق صنعت عامل مؤثری در افزایش رشد و توسعه صنعتی، سرمایه گذاری روی تولیدات صنعتی، صادرات صنعتی و اشتغالزایی ناشی از صنعت به شمار می آید.
- ۲- عدم مرغوبیت و کیفیت کالاهای تولیدی، عدم تعهد و کاردانی مدیران صنعت، بهره وری پائین در بخش صنعت کشور، بالا بودن نرخ مصرف انرژی در تولید محصولات صنعتی، بالا بودن آلودگی های زیست محیطی صنایع، از جمله آسیب های صنعت کشور به شمار می آیند و راه علاج آنها عمل به اصول اخلاقی حاکم بر صنعت است.
- ۳- تلاش برای پیشبرد صنایع و تکنولوژی و نوآوری در آن در آئین اخلاقی اسلام به عنوان یک تکلیف الزامی عموم افراد تلقی شده و در مواردی به «واجب عینی» تبدیل می شود؛ و در هر صورت همچون عبادت تلقی می گردد.
- ۴- تولید و صنعت در صورتی که زیانبار و آسیب رسان در بخش اقتصاد، فرهنگ، بهداشت، امنیت و... باشد، از نظر مقررات اسلامی نیز ممنوع اعلام می شود.

ضرورت تحقیق

۱. حضور صنعت در همه بخش های زندگی انسان ها:
زندگی ماشینی وابستگی انسان را به صنعت، پر دامنه و پیچیده کرده است. هر اقدام وی با هماهنگی بین چند ابزار صنعتی و بکارگیری ابزار یا ابزارهای صنعتی همبستگی یافته است؛ از این رو تصمیمات یک کارفرما یا یک مهندس می تواند مستقیماً بر زندگی روزمره انسان ها اثر بگذارد.

۲. مواجه بودن صنعت کشور با آسیب های مختلف:

اگر کالا و خدمات ارائه شده در کشور کیفیت خوبی ندارد؛ و اگر وجدان کاری و بهره وری در بخش صنعت کمرنگ است، به این دلیل است که اخلاق کار یا وجود ندارد و یا دچار آسیب جدی شده است و باید مورد بازنگری قرار گیرد.

بنابراین ضرورت دارد تا با پژوهش بر روی اصول اخلاقی در صنعت از رهنمودهایی که اسلام ارائه کرده است، بهره جست و آنها را در راه حل مشکلات جوامع به ویژه جوامع صنعتی اجرا کرد.

پیشینه تحقیق

پس از بررسی های به عمل آمده به دنبال پیشینه تحقیق مورد نظر، این نتیجه حاصل شد که کتاب و پایان نامه ای با این عنوان تدوین نشده است. اکثر مؤلفینی که در باب صنعت قلم زده اند بحث توسعه صنعتی و صنعتی شدن را محور پژوهش خود قرار داده اند. برخی نیز در مورد بخش خاصی از صنعت مانند مدیریت صنعتی، ایمنی در صنعت، بهره وری صنعتی بحث کرده اند.

تنها تألیفات محدودی موجود است که بحث اخلاق و ارزش ها در صنعت را مورد تأکید قرار داده اند، اما از منظر اسلام به این موضوع نپرداخته اند و محور آیات و روایات در آنها به چشم نمی خورد. آن تألیفات عبارتند از:

- اخلاق حرفه ای، احد فرامرز قراملکی، نشر مجنون
- سازمان های اخلاقی در کسب و کار، نشر مجنون
- درآمدی بر اخلاق حرفه ای، احد فرامرز قراملکی، نشر سرآمد- مؤسسه مطالعات بهره وری و منابع انسانی

- اخلاق مهندسی و مهندسی اخلاق، مهدی بهادری نژاد، نشر یزدا
- اخلاق در مهندسی، هریس چارلز و همکاران، ترجمه رضا رضایی، شرکت انتشارات فنی ایران

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، توصیفی - تحلیلی می باشد. منابع مختلف مربوط به موضوع، شناسایی شده؛ بعد از دسته بندی منابع بر اساس اهمیت و اولویت زمانی، مطالب و اطلاعات مورد نظر و لازم استخراج شده و سپس اطلاعات دسته بندی گردیده است. اطلاعات جمع بندی شده و مورد تحلیل و نقد و بررسی قرار گرفته است.